

Enige aspecten van de sociale geschiedenis van de pijpenmakers in de 17^e en 18^e eeuw

Ruud Stam (ruudstam@tabakspijp.nl)

In dit artikel wil ik stil staan bij enige aspecten van armoede en welstand bij de pijpenmakers en bij enige aspecten van vrouwenarbeid in de 17^e en 18^e eeuw.

Armoede voor velen, welstand voor weinigen

Het beroep van pijpenmaker heeft voor weinigen tot welstand geleid. Slechts enkele grote bazen wisten een behoorlijk inkomen te verwerven. Bekende voorbeelden zijn Eduwart Bird uit Amsterdam die in 1665 overleed en die een rijk huishouden naliet met ondermeer schilderijen.¹ Hij kon tot de gegoede burgerij gerekend worden. Andere voorbeelden zijn vader en zoon Beyfort uit Leiden. Zij waren zulke succesvolle pijpenmakers dat ook zij zeker tot welstand gekomen zullen zijn. Philip Hoogeboom uit Aarlanderveen zou zeker ook in dit rijtje thuishoren, ware het niet dat hij zo'n drankprobleem had, dat hij daaraan ten onder gegaan is. Ook de pijpenmakers uit Gouda met een gerenommeerd merk en de handelaren met een eigen merk zijn tot een behoorlijke welstand gekomen.² Bekende voorbeelden van deze laatste zijn Frans Verzijl, Jan Arijsz. Danens, Arij van Houten die ook tabakshandelaar waren en Jan van Leeuwen en Jacob de Vos.³

Hoe groot waren de verdiensten van de belangrijkste pijpenmakers

De belastingkohieren zijn vaak heel nuttig om een indruk te krijgen van de welstand van de pijpenmakers. Helaas zijn daarvan voor Gouda slechts twee bewaard gebleven.

In de quotisatie van 1715 wordt 9,6 % van de pijpenmakers met een eigen merk voor 5 gulden (inkomensklasse 500 gulden) aangeslagen voor de laagste klasse van het Klein-Familiegeld en in 1743 wordt 10,6% van de pijpenmakers aangeslagen voor 6 gulden of meer.⁴ Geconstateerd kan dus worden dat er meer grotere bedrijven waren in 1743 en dat de welvarendheid van die bedrijven eveneens gestegen was. Opvallend is ook dat in 1743 alleen Jan Arijsz. Danens voor 40 gulden wordt aangeslagen (inkomens boven de 2500 gulden) en dat Frans Verzijl voor 15 gulden (inkomens tussen de 1000 en 2500 gulden) werd aangeslagen. Slechts vier andere pijpenmakers krijgen een aanslag die net boven het minimum ligt, en wel van acht gulden (inkomens tussen 700 en 1000 gulden).⁵ Dat zou dus betekenen dat behalve deze 45 pijpenmakers alle anderen minder dan 600 gulden per jaar zouden verdienen. Echter vermoedelijk is dat onjuist

omdat de gezinsinkomens meestal te laag werden geschat. Daarnaast zal vermoedelijk 50 tot 70 % van de bedrijven boven de grens van echte armoede gebleven zijn, met bedrijfsinkomens tussen de 350 en 600 gulden per jaar. Dat betekent dat de rest 10 tot 35 % echt arm was en minder dan 350 gulden per jaar verdiende. Daarbij moet wel bedacht worden dat dit het gezinsinkomen was omdat vrouw en kinderen in het bedrijf meewerkten. Een jaarinkomen voor een ongeschoolde arbeider bedroeg in die tijd immers ongeveer 250 gulden.

In totaal zullen in de centra buiten Gouda minder dan 10% van de pijpenmakerijen een voldoende niveau van welvaart gehaald hebben. In Gouda zijn met name in de beginperiode en in het tweede kwart van de 18^e eeuw relatief veel bedrijven welvarend. In deze laatste periode blijft het percentage bedrijven dat een voldoende inkomen genereerde vermoedelijk beperkt tot maximaal 15 tot 20 %. Opvallend is ook dat geen van de pijpenmakers tot de sterk gesloten regentenklasse wist door te dringen. Zelfs Jan Arijsz. Danens die bij de quotisatie van 1743 voor hetzelfde bedrag wordt aangeslagen als twee van de drie burgemeesters, een chaise en twee paarden bezat en een dienstbode had, behoort niet tot de regenten.⁶

Ook wisten sommige pijpenmakers buiten Gouda een redelijk inkomen te verwerven. Zo is bekend dat in Utrecht bij de heffing van de inkomstenbelasting van 1,5 % in 1753 vijf pijpenmakers deze belasting betaalden, hetgeen betekent dat zij, gelet op de ondergrens voor deze belasting van een jaarinkomen van 400 gulden, een redelijke verdiensite gehad moeten hebben.⁷ Dit betekende dat ongeveer de helft van de Utrechtse pijpenmakers hiertoe behoorden. Niet alleen het feit dat deze pijpenmakers belastingplichtig waren, maar ook een vergelijking met de nominale daglonen in Holland die varieerden van 18 stuivers voor ongeschoolde arbeid tot 25 stuivers voor geschoolde arbeid, resulterend in een jaarinkomen van 250 tot 300 gulden leert dat deze kleine ondernemers een redelijk inkomen uit hun bedrijf haalden.⁸ Echter in dergelijke bedrijven werkten vrouw en kinderen veelal mee. Dat betekent dat het bedrijfsinkomen een gezinsinkomen was. Als bedacht wordt dat het geschatte inkomen per hoofd van de bevolking in die tijd lag op 175,- tot 250,- gulden dan waren de verdiensten in deze pijpenmakerijen niet als hoger dan redelijk te kwalificeren.⁹ Voor de overige pijpenmakers in Utrecht betekent dit dat deze duidelijk arm waren.

Armoede

Velen waren arm tot zeer arm. Een voorbeeld hiervan is de Delftse pijpenmaker Maerten Jacobsz. Hij laat in 1639 dan ook slechts de volgende schamele bezittingen na.¹⁰

- *een oud beddeke met een pelue, drie matte stoelen en een taeffelken*
- *een tang en vispan, drie kleyne bordekens, vier tinne lepels en een lepelhuyske, twee oude kroege*
- *een kleyn spiegelken, een luyermante, een spinwiel*
- *drie ouwe vrouwenhemden, drie ouwe kinderhemden en seks oude mutsse*

Ook uit het quotisatiecohier uit 1749 van Leeuwarden blijkt dat de beroepen van pijpenmaker en pijpenmakersknecht tot de minst betaalde beroepen behoorden. Deze groep wordt omschreven als *'armtlijk', 'wint sober de kost'* of *'suinig bestaan'*. En over deze bevolkingsgroep wordt gezegd: *'de geringere soorte van menschen leeft als van hand tot tand en moet dagelijks in 't sweet haers aengesigts haer brood winnen. Manqueert daartoe de gelegenheit of wille, of werdense door ouderdom of lighaemlijke swakheden daer inne belet, sy lyden een pynlyke immers allesints ongemakkelyke armoede'*.¹¹ In Groningen waren de pijpenmakerijen geconcentreerd rond het Zuiderdiep en de Raamstraat, die beide tot de armere buurten behoorden. Veel pijpenmakerijen in Groningen werden gerechtelijk door schuld verkocht.¹² Dus ook in Groningen kan er van worden uitgegaan dat het beroep van pijpenmaker weinig winstgevend was. In het *"Quohier van Aenteyckeninge van vamilien binnen de Stadt Goude gedaen in den jare 1674"* staan eveneens dergelijke kwalificaties. Aanduidingen als *'is van geen vermogen', 'klein pijpmaker, onvermogend', 'weijnich te doen'* en *'is van slegten doen'* laten weinig aan de fantasie over.¹³

De armoede in Gouda betekende echter niet dat de sterfte in Gouda hoger was dan elders. In Holland was de sterfte, gerekend voor de hele bevolking in de 18^e eeuw ongeveer 5 keer zo groot als thans.¹⁴ De sterfte lag dus ongeveer rond de 40 per duizend.¹⁵ Als aan de hand van aantallen gestorvenen per jaar en de omvang van de Goudse bevolking uitgerekend wordt wat daar globaal het sterftcijfer was dan lag dat in het midden van de 18^e eeuw ook rond de 40 per duizend.¹⁶

Vrouwenarbeid

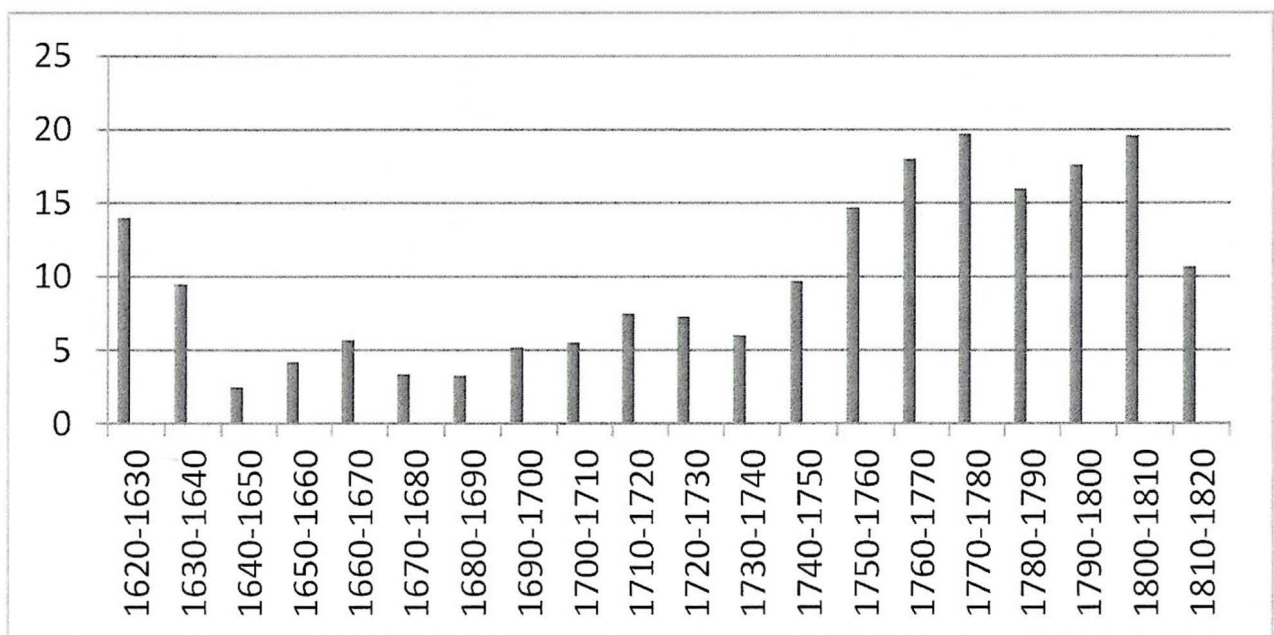
Ook vrouwen werkten massaal in de pijpenmakerijen mee. Ook hier is weinig inzicht mogelijk over de aantallen vrouwen die in deze sector werkzaam waren. Vrouwen werkten hetzij als echtgenote, familielid of als betaalde kracht. Het was hen in de steden met een gilde, Gouda, Schoonhoven, Gorinchem en Leiden, verboden om op de schroef te werken. De inkomsten van de vrouwelijke werknemers waren lager dan die van de mannen. Dit is niet alleen te verklaren uit de andersoortige arbeid die vrouwen was toegestaan, maar ook werd voor het zelfde werk aan vrouwen een lager loon uitbetaald. Dat er voor vrouwen een noodzaak was om in de pijpenmakerijen te werken heeft alles te maken met de slechte verdiensten in deze bedrijfstak. Veelal konden pijpenmakers niet voldoende inkomen verwerven om hun gezin te onderhouden. Dit geldt zeker aan het eind van de 18^e eeuw in Gouda, maar ook in veel regionale centra is de verdienste in de pijpenmakerijen zo gering dat ook hier deze noodzaak aanwezig was. In veel pijpenmakerijen waar de verdiensten wel voldoende waren was het gezinsinkomen zo laag dat om enige welstand te kunnen genieten het zeer wenselijk was dat meer gezinsleden meewerkten. De koppeling tussen arbeidsparticipatie van vrouwen en levensstandaard gaat dan ook zeker op voor de pijpenmakerijen, waar veel vraag was naar ongeschoolde arbeid.¹⁷

In de lijst van pijpenmakers in Gouda staan ook veel weduwen vermeld die het bedrijf van hun man voortzetten.¹⁸ Dit zijn er tussen 1620 en 1810: 361. De juridische positie van weduwen was, in tegenstelling met veel andere landen, immers gunstig om zelf een bedrijf te kunnen leiden. Zij waren voor de wet handelingsbekwaam en beschikten zelf over hun bezit, ook konden zij contracten afsluiten en rechtshandelingen verrichten.¹⁹ Veelal was de toegang tot de gilden alleen voorbehouden aan vrouwen die het bedrijf van hun man voortzetten.²⁰ Bij de Goudse pijpenmakers moest er echter wel de zoon of een meesterknecht aanwezig zijn wilde de weduwe het bedrijf voort mogen zetten. Immers het was vrouwen niet toegestaan om op de schroef te werken. Bij de Goudse pottenbakkers gold een vergelijkbare regel.²¹ De duur dat de pijpenmakersweduwen het bedrijf van hun man voortzetten is heel verschillend. Sommigen stierven al snel nadat hun man gestorven was, terwijl er ook heel lange periodes tot 38 jaar aan toe voorkomen waarin een weduwe het bedrijf voortzet. Sommige van deze weduwen blijken ook een zekere welstand gehad te hebben, gelet op het feit dat in het quotisatieregister van 1743 drie weduwen van pijpenmakers zijn vermeld.²² In 1734 wordt in Gouda ook toegestaan dat als een weduwe van een pijpenmaker hertrouwt haar nieuwe man in het gilde opgenomen kan worden.²³

Uitzonderlijk is dat een weduwe van een andere pijpenmaker een bedrijf overneemt zoals in het geval van Johanna van der Spelt, weduwe van Jan Mullaart die het bedrijf van Hermanus van der Spelt van 1756-1768 voortzet.²⁴ Ongetwijfeld zal bij deze uitzondering op de regels het belang van het gerenommeerde merk, de gekroonde 66, een rol gespeeld hebben. Een vergelijkbare situatie doet zich voor bij Catrijna Meurs, de weduwe van Hermanus Meurs die van 1770-1774 het bedrijf van Willem Meurs na diens overlijden overneemt en het merk kommetje in het bakje blijft voeren.²⁵ Na haar overlijden is het merk vacant. Opvallend is dat deze situatie zich vooral voordoet in de 2^e helft van de 18^e eeuw als de nijverheid op haar retour is en het moeilijk is voor weduwen om ander werk te vinden en het van belang is dat een merk waar orders op binnen komen in stand gehouden wordt.

Grafiek percentage weduwen met een eigen bedrijf in perioden van 10 jaar.

In de grafiek is het aantal weduwen en het aantal pijpenmakers met een eigen merk per periode van 10 jaar uitgezet. Wat opvalt is dat het aantal weduwen dat een eigen bedrijf voert in de tweede helft van de 18^e eeuw relatief toeneemt. Dit is te verklaren uit de slechtere positie van weduwen in die tijd. Het was voor hen door het algemene gebrek aan werk moeilijk om over te stappen naar een ander beroep. Noodgedwongen zetten zij daarom het bedrijf van hun voormalige echtgenoten voort. Hoe anders verging het Geertje Dircks Neck aan het eind van de 17^e eeuw. Deze weduwe van de pijpenmaker en handelaar Jan Ariensz. Block voerde handel in pijpen en pijpaaarde en zette de pijpenmakerij van haar man niet voort. Uit de inventaris van haar nalatenschap uit 1695 valt te lezen dat zij 711.216 pijpen in huis had en dat zij een rijk huishouden voerde en zij tot de

gegoede middenklasse gerekend kon worden,²⁶ kennelijk kon zij een ander beroep kiezen.

Ook is duidelijk te zien dat in de periode 1710-1720 het aantal weduwen met een eigen bedrijf toeneemt. In deze periode was de sterfte in Gouda hoog en veroorzaakte dit een kleine dip in het aantal zelfstandige pijpenmakers. De hoge percentages in het begin van de 17^e eeuw kunnen verklaard worden door de geringe aantallen toen aanwezige pijpenmakers en de gebrekkige vermelding van pijpenmakers in de archieven en kan dus gezien worden als een toevalligheid.

In Schoonhoven was in het Gildereglement opgenomen dat een weduwe vrij stond om met haar zoon, ongeacht zijn leeftijd, de pijpenmakerij te continueren.²⁷

Ongehuwde vrouwen konden geen bedrijf opzetten tot aan de Franse tijd. Getrouwde vrouwen waren zelf niet handelingsbekwaam maar in deze afhankelijk van hun echtgenoot. Uitzonderlijker was dat in 1711 de dochter van een koopman, die rechthebbend was op het merk de schoen, na het overlijden van haar vader tot het gilde werd toegelaten.²⁸ Ook hier was het belang voor de handel van dit merk doorslaggevend. Er waren dus wel vrouwen die geen weduwe waren lid van het gilde. Maar dit was alleen bij hoge uitzondering zo. Immers het gildebestuur moest daarvoor haar eigen regels overtreden. Na 1800, vanaf de Franse tijd, zijn er dan ook enkele vrouwen die geen weduwe zijn maar wel een pijpenmakerij opzetten, zoals Johanna Versluijs in 1801 en Geertruij Stomman in 1814.²⁹ Er waren geen vrouwen die deel uitmaakten van het gildebestuur.

Literatuur:

- Braven, A den, 2005. EB-pijpen. Inzicht in het pijpenmakersbedrijf Bird (1630-1683). Amsterdam.
- Carmiggelt, A., 1988. De Leeuwarder tabakspijpenmakers. Leiden.
- Duco, D. H., 1981. Waar woonden de Goudse pijpenmakers in het jaar 1674. Pijpelijntjes, VII(1), p. 4-8.
- Duco, D. H., 2003. Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda. Amsterdam.
- Habermehl, N. D. B., 2002. Leven in de schaduw van de dood. In: Abels, P. H. A. M. & Goudriaan, K. & Habermehl, N. D. B. & Kompagnie. Duizend jaar Gouda. Een Stadsgeschiedenis. Hilversum, p. 296-307.
- Lingen, B. van der, 2013. Een huis vol pijpen. De boedelinventaris van Geertje Dircks van Neck te Gouda, 1695. PKN jaarboek 2013, p. 125-135.
- Lucassen, J., 2002. Holland, een open gewest. Immigratie en bevolkingsontwikkeling. In: Nijs, T de & Beukers, E. Geschiedenis van Holland, deel 2, 1572-1795, p. 181-216. Hilversum.

- Meulen, A. van der & Smeele, P., 2012. De pottenbakkers van Gouda 1570-1940 en hun betekenis voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiek. Leiden.
- Meulen, J. van der, 1981. Het Goudse pijpenmakersgeslacht Verzijl. PKN 4 (15), p. 52-70.
- Meulen, J. van der & Toom, L. den, 1984. Pijpenmakers en pijpenmakersknechts in Schoonhoven. PKN 6 (24).
- Meulen, J. van der, 1989. Delftse pijpenmakers en hun producten. PKN 12 (45), p. 102-115.
- Noordegraaf, L. & Zanden, J. L. van, 2005. Vroegmoderne economische groei en levensstandaard in de Gouden eeuw. In: Davids, K. & Lucassen, J.: Een wonder weerspiegeld. De Nederlandse Republiek in Europees perspectief. Amsterdam, p. 381-408.
- Schmidt, A., 2005. Vrouwenarbeid in de vroegmoderne tijd in Nederland. Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis 2(3), p. 2021.
- Smiesing, P. K., 1981. De Utrechtse pijpenindustrie in het Lauwerecht. PKN 4 (14), p. 27-39.
- Tupan, H. R., 1980. De Groninger tabakspijpenmakers in de 17e en 18e eeuw. PKN 2 (8), p. 4-15.
- Zanden, J. L. van, 1987. De economie van Holland in de periode 1650-1805: groei of achteruitgang? Een overzicht van bronnen, problemen en resultaten. Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 102, p. 562-609.

Noten:

¹ G.A.A., N.A. 2482/705-715, 22 mei 1665. Den Braven, 2005, p. 13.

² Duco, 2003, p. 40. Rond het midden van de 18^e eeuw hadden een vijftigtal pijpenmakers zo'n gerenommeerd merk.

³ Van der Meulen, 1981, p. 55-56. Frans Verzijl handelde ook in klei. Tevens bevrachtte hij 23 jaar lang schepen met pijpen naar Hamburg en Bremen zonder hiervoor aan het schippersgilde te betalen en werd na 1753 ook lid van dit gilde.

⁴ Quotisatieregister, 19 april 1715 van het Klein-Familiegeld; Samh, 2312, NT 1758, Personele Quotisatie 1742. Uitgevoerd 19 oktober en 7 november 1743.

⁵ Dit zijn: Pieter Arijse van der Heul, Lucas Evertse de Jong, Pieter Zwanenburg en Klaas Jansz. Verbij.

⁶ Dit betrof Govert Suijs en Tieleman van Zeebergen. Burgemeester Cornelis Arckenbout werd voor 160 gulden aangeslagen. Er waren 13 leden van de vroedschap die hoger werden aangeslagen dan Jan Danens en er waren er 6 die voor hetzelfde bedrag werden aangeslagen en 9 die voor een lager bedrag in de quotisatie waren opgenomen. Samh, 2312, NT 1758, Personele Quotisatie 1742. Uitgevoerd 19 oktober en 7 november 1743.

⁷ Smiesing, 1981, p. 33.

⁸ Van Zanden, 1987, p. 565-566.

⁹ Van Zanden, 1987, p. 571.

¹⁰ Van der Meulen, 1989, p. 103.

- ¹¹ Carmiggelt, 1988, p. 22.
- ¹² Tupan, 1980, p. 4.
- ¹³ Duco, 1981, p. 6.
- ¹⁴ Lucassen, 2002, p. 186.
- ¹⁵ De gemiddelde leeftijd bij overlijden lag in Gouda in de periode 1777-1779 op 31, 3 jaar. Als iemand het kraambed overleefd had was de levensverwachting 46, 1 jaar.
- ¹⁶ Habermehl, 2002, p. 303 en 307. Helaas zijn slechts zeer grove cijfers beschikbaar en kan hier slechts bij benadering iets gezegd worden over de sterfte.
- ¹⁷ Noordegraaf & van Zanden, 2005, p. 381-408
- ¹⁸ Duco, 2003, p. 209-228.
- ¹⁹ Schmidt, 2005, p. 8.
- ²⁰ Schmidt, 2005, p.17.
- ²¹ Van der Meulen & Smeele, 2012, p. 47.
- ²² Samh, 2312, NT 1758, Personele Quotisatie 1742. Uitgevoerd 19 oktober en 7 november 1743.
- ²³ Duco, 2003, p. 29.
- ²⁴ Duco, 2003, p. 195.
- ²⁵ Duco, 2003, p. 139.
- ²⁶ Van der Lingen, 2013, p. 127.
- ²⁸ Duco, 2003, p. 22.
- ²⁹ Duco, 2003, p. 223 en 225.

Wat is dit?

Met dit apparaatje kon een dicht gespijkerde sigarenkist worden opengemaakt. Eerst werd het deksel met de metalen punt voorzichtig iets omhoog getild, daarna kon met de kleine uitsparing het spijkertje eruit worden gehaald. De klant kon dan de inhoud bekijken. Daarna werd het kistje weer netjes gesloten/dichtgetimmerd met het pootje. Overgenomen uit: Landleven 18^e jaargang nr. 5